

WYMIANA MIĘDZYNARODOWA W OKRESIE PRZEDKAPITALISTYCZNYM

Streszczenie

Cel – Celem pracy było stworzenie rysu historycznego międzynarodowych relacji gospodarczych do końca XVII wieku. W artykule wykazano, iż jeszcze przed erą wielkich odkryć geograficznych między poszczególnymi krajami istniała dobrze zorganizowana wymiana towarowa.

Metodyka badania – Metodykę badawczą sprowadzono do wnikliwej analizy wybranych publikacji naukowych z obszarów historii gospodarczej oraz międzynarodowych stosunków gospodarczych. W głównej hipotezie badawczej przyjęto, iż w analizowanym okresie, czyli do momentu odkrycia Ameryki w 1492 roku przez Krzysztofa Kolumba, funkcjonował dobrze zorganizowany handel zagraniczny. Pierwsza szczegółowa hipoteza badawcza miała dowieść, iż wymiana międzynarodowa była wówczas ograniczona do handlu towarami i surowcami oraz do migracji międzynarodowych (bez międzynarodowych przepływów usług i kapitału). Drugą hipotezę badawczą poświęcono teorii wymiany międzynarodowej i założeniu, że w badanym czasie nie istniała wymiana wewnątrzgałęziowa, polegająca na eksporcie i imporcie tych samych dóbr przez dany kraj.

Wynik – Przystudiowanie materiału źródłowego wykazało, iż już w okresie antycznym wykształcił się społeczny, a później międzynarodowy podział pracy, który do dziś stanowi podstawę struktury wymiany handlowej. Już starożytne cywilizacje (Grecja, Rzym, Fenicja) prowadziły ożywioną wymianę dóbr z zagranicą, a jej dalszy rozwój nastąpił w epoce Średniowiecza. W analizowanym okresie handel światowy obejmował jedynie wymianę dóbr i migrację ludności oraz miał charakter międzygałęziowy. W toku pracy badawczej cała piramida hipotez została zweryfikowana pozytywnie.

Oryginalność/Wartość – W publikacji dążono do rozszerzenia wiedzy na temat handlu międzynarodowego w okresie przedkapitalistycznym, stąd odniesiono się w niej do teorii ekonomii i do wszystkich wykorzystanych publikacji naukowych. Artykuł ten jest efektem samodzielnej pracy autora.

Słowa kluczowe: międzynarodowe stosunki ekonomiczne, historia gospodarcza, teoria wymiany międzynarodowej, starożytność, Średniowiecze

INTERNATIONAL TRADE EXCHANGE IN THE PRE-CAPITALIST PERIOD

Summary

Goal – The main goal of the publication is creating a historical view of international economic relations until the end of 17th century. The main purpose of the article is proof, that already in pre-capitalist era (before the great geographical discoveries era), had functioned well-organized trade exchange of goods between many countries.

Research methodology – The research methodology is limited to deep analysis of chosen research publications in the field of international economics and economic history. The main hypothesis supposes, that before the great geographical discoveries era, had functioned well-organized foreign trade. First detailed hypothesis has to proof, that world trade exchange in analysed period was limited to international exchange of goods and to economic migrations (without international capital and services flows). The second detailed hypothesis is designed to international trade theory, and supposes, that in pre-capitalist period was no intra-industry trade (it means synchronous exports and imports of the same goods by a chosen country).

Score – Studying of whole source material has revealed, that already in ancient period had evolved the social, and later international division of labour, which today is a key factor of trade exchange structure. Already Antique civilisations (Greece, Rome and Phoenicia) traded with many countries and regions, and the international trade exchange had developed in the Middle Ages. In the analysed period world trade was limited to international flows of goods and population and had an inter-industry character. During the research, the whole pyramid of hypotheses had been verified positive.

Originality/Value – The research article had to extend the knowledge about international trade exchange in pre-capitalist period. This thesis is wide-related to economic theory and to all exploited research publications. Article has been created by the author independently.

Key words: international economic relations, economic story, foreign trade theory, Ancient Age, Middle Ages

DOI: 10.15290/wpewbmn3.2019.05

Wprowadzenie

Wymiana handlowa z zagranicą od czasów antycznych stanowiła podstawę międzynarodowych stosunków ekonomicznych. W wąskim ujęciu oznacza ona odpłatną wymianę towarów gotowych między grupą krajów (minimum trzema krajami, handel pomiędzy dwoma krajami oznacza handel zagraniczny w wąskim ujęciu), czyli sprzedaż dóbr materialnych przez podmiot krajowy poza granicę celną kraju lub zakup dóbr materialnych przez podmiot posiadający siedzibę na terenie danego państwa poza jego granicami i sprowadzenie ich z zagranicy. Wymiana handlowa w szerokim znaczeniu określa nie tylko międzynarodowy handel dobrami gotowymi, lecz także obroty majątkowo-kredytowe i bieżące (wymianą towarów, usług, wartości niematerialnych i prawnych, międzynarodowe przepływy kapitału w formie bezpośrednich i pośrednich inwestycji zagranicznych). W szerokim ujęciu wymiana z zagranicą wiąże się także ze zobowiąza-

niami wynikającymi z zagranicznych migracji ludności, takimi jak utrzymanie własnych oddziałów i placówek dyplomatycznych zagranicą (międzynarodowe przepływy kapitału ludzkiego). Od wieków podstawowymi formami wymiany handlowej z zagranicą były: import, eksport oraz handel tranzytowy¹.

Prowadzenie ożywionej współpracy gospodarczej z zagranicą stanowi dziś nieodłączny element polityki gospodarczej kraju (zagraniczna polityka ekonomiczna). Przy dzisiejszym poziomie rozwoju infrastruktury transportowej i teleinformatycznej oraz poziomie potrzeb współczesnego konsumenta trudno jest sobie wyobrazić gospodarkę autarkiczną. Wymiana czynników produkcji może przynieść obu stronom wymierne korzyści. Każda teoria wymiany międzynarodowej starała się udowodnić, iż prowadzenie handlu z zagranicą jest korzystne z ekonomicznego punktu widzenia, chociaż odpowiedzi te skrajnie różniły się między sobą, w zależności od panującej wówczas sytuacji politycznej i gospodarczej na świecie. Do dnia dzisiejszego powstało wiele teorii wymiany zagranicznej, które można podzielić na opowiadające się za stosowaniem polityki wolnego handlu lub stosowaniem protekcjonizmu w wymianie z zagranicą².

Celem artykułu było przedstawienie rysu historycznego międzynarodowych relacji gospodarczych od Średniowiecza do końca XVII wieku. Podjęto próbę wykazania, iż jeszcze przed erą wielkich odkryć geograficznych między poszczególnymi krajami istniała dobrze zorganizowana wymiana towarowa.

Sytuacja gospodarcza Europy w późnym Średniowieczu

Ostatnie trzy stulecia Średniowiecza (od XIII do XV wieku) to początkowo okres ożywienia międzynarodowych stosunków gospodarczych, a następnie jego załamanie. Ekspansja militarna Mongołów w pierwszej połowie XIII wieku przyniosła w drugiej połowie tego stulecia znaczne ożywienie handlu międzynarodowego za sprawą tego, iż zostały zjednoczone ogromne obszary Europy i Azji, dotychczas rozdrobione politycznie na wiele niezależnych państw. Imperium Mongolskie w drugiej połowie trzynastego stulecia rozciągało się od wschodniego wybrzeża dzisiejszych Chin, przez stepy Mongolii, północne Indie, aż do Dniepru (okresowo pod panowaniem mongolskim znajdowały się także obszary leżące na zachód od rzeki Dniepr). Rozwój handlu był możliwy dzięki łatwiejszemu dostępowi europejskich handlarzy i kupców pochodzących z wielu zakątków Azji do wielu rynków towarowych, bez konieczności pośrednictwa kupców arabskich³.

---

¹ J. Grabowiecki, *Rola handlu zagranicznego w gospodarce kraju i regionu*, [w:] *Wymiana handlowa województwa podlaskiego po akcesji do Unii Europejskiej*, J. Grabowiecki (red.), Białostocka Fundacja Kształcenia Kadr, Białystok 2012, s. 10.

² Ibidem, s. 24-25.

³ J.L. Abu-Lughod, *Europa na peryferiach. Średniowieczny system-świat w latach 1250-1350*, Wydawnictwo Marek Drewnicki, Kęty 2012, s. 294-299.

Już w okresie starożytnym Azja była przedmiotem zainteresowania przede wszystkim władców i zamożnych handlarzy Rzymu, zaś z terenów Persji, Indii i Chin sprowadzono wiele towarów luksusowych, takich jak: różnorodne tkaniny, skóry, wyroby rzemiosła i przyprawy. Podobnie wyglądała struktura towarowa importu w późnym Średniowieczu. Analogicznie jak we wcześniejszych wiekach, mimo wzrostu obrotów i liczby podmiotów uczestniczących w obrotach handlowych, w dalszym ciągu w handlu międzynarodowym uczestniczyły jedynie zamożne jednostki, w tym dwory królewskie oraz bardzo zamożne ziemiaństwo i mieszczaństwo, a przedmiotem wymiany handlowej między krajami, szczególnie między krajami europejskimi a Azją, były towary niedostępne lub rzadkie na rynku kraju importera. Dla większości społeczeństwa późnośredniowiecznej Europy, zwłaszcza chłopstwa i średniozamożnego bądź ubogiego mieszczaństwa, towary zagraniczne nadal były nieosiągalne, głównie ze względów ekonomicznych⁴.

Zdaniem J. Kuliszera, zdecydowanie nie można porównywać obrotów handlu międzynarodowego w okresie przedkapitalistycznym z obrotami handlowymi w późniejszych okresach, gdyż były one nieporównywalnie mniejsze, jednak w opinii autora zasięg międzynarodowych stosunków gospodarczych w późnym Średniowieczu zasługuje na uwagę. Średniowieczni handlarze pod koniec tego okresu musieli jeszcze zmagać się z ogromną liczbą barier w nawiązywaniu kontaktów z kupcami zagranicznymi. Przede wszystkim na wielu szlakach handlowych w całym okresie przedkapitalistycznym można było natknąć się na wiele niebezpieczeństw, szczególnie ze strony rabusiów. W trakcie podróży w celach handlowych zdarzały się liczne napaści na statki towarowe. Według autora, większość danych o rozmiarach handlu w Średniowieczu naukowcy czerpali głównie z danych o okradzionych karawanach czy też zagarniętych statkach i ładunkach. W XIII i XIV wieku w europejskim handlu wewnętrznym i zewnętrznym prym wiodli kupcy pochodzący z państw włoskich, Francji oraz południowych państw niemieckich (Niemcy *de facto* były podzielone politycznie na wiele państw, aż do zjednoczenia w 1871 roku)⁵.

W środkowym i późnym Średniowieczu na Starym Kontynencie duże znaczenie dla handlu miały jarmarki szampańskie. Ich początków można doszukiwać się jeszcze w środkowym Średniowieczu, w okresie panowania Karola Wielkiego. Takie miasta, jak Troyes i Provins zaczęły pełnić funkcje centrów administracyjnych Państwa Franków. W X, XI, XII i XIII wieku miasta szampańskie stawały się głównymi ośrodkami handlu w północnej Europie, która dopiero pod koniec Średniowiecza zaczęła odgrywać bardzo ważną rolę w ówczesnych międzynarodowych stosunkach gospodarczych. Na szampańskich jarmarkach spotykali się kupcy z różnych zakątków Europy, szczególnie kupcy flandryjscy i włoscy, ale także kupcy niemieccy, jak i spoza Starego Kontynentu. O ich istotnej roli

---

⁴ J. Kulischer, *Powszechna historia gospodarcza średniowiecza i czasów nowożytnych*, t. 1, Książka i Wiedza, Warszawa 1961, s. 286-289.

⁵ *Ibidem*, s. 287.

w średniowiecznym podziale pracy decydowało, zdaniem F. Braudela, położenie geograficzne pomiędzy miastami Flandrii a portami włoskimi, wiodącymi wówczas w średniowiecznym handlu Europy z Azją. W XII i XIII wieku głównymi strefami gospodarczymi i handlowymi Europy były z jednej strony Niderlandy, a z drugiej rozbita politycznie Italia (zwłaszcza: Florencja, Genua i Wenecja). W miastach hrabstw Szampanii i Brie (północno-wschodnia część dzisiejszej Francji) od X do końca XIII wieku krzyżowały się interesy handlarzy włoskich i flandryjskich⁶.

W jarmarkach szampańskich uczestniczyli kupcy z całej ówczesnej Europy, nie tylko z miast włoskich i flandryjskich, a na mniejszą skalę działali tutaj również kupcy niemieccy i z innych regionów Francji, a zarazem z: Hiszpanii, Anglii, Szkocji, Portugalii oraz w małym stopniu kupcy arabscy i greccy. Rozwój handlu w środkowym i częściowo także w późnym Średniowieczu doprowadził do znacznego rozwoju gospodarczego północno-wschodniej Francji, między innymi do powstania w Szampanii i Brie, rozwiniętego jak na tamte czasy, przemysłu tekstylnego oraz przemysłowej struktury społecznej. Tekstylna produkcja w Troyes czy w Provins były w większości produkowane na eksport, przede wszystkim do innych regionów Europy i Lewantu (Azji Przedniej, głównie: Palestyny, Syrii, Libanu, Turcji i Egiptu w szerokim rozumieniu)⁷.

Jednak przedmiotem handlu na jarmarkach szampańskich nie były głównie wyroby miejscowego rzemiosła, a w przeważającej mierze towary pochodzące z innych zakątków Europy i z Azji. Kwitł handel korzenny, dużym popytem cieszyły się takie przyprawy egzotyczne, jak: imB+R, cynamon, kardamon, goździki czy wiele odmian pieprzu, sprowadzane w zdecydowanej większości przez kupców włoskich z terenów Indii. Za okres największej świetności gospodarczej jarmarków szampańskich większość historyków uznaje połowę trzynastego stulecia. Mniej więcej sto lat później, w połowie XIV wieku nastąpił niemal całkowity upadek szampańskich jarmarków na europejskiej „scenie” gospodarczej. Do najważniejszych przyczyn gwałtownego spadku znaczenia jarmarków Szampanii i Brie badacze zaliczają między innymi aneksję tych hrabstw w 1285 roku przez Francję, co zakończyło okres ich względnej niezależności politycznej. Na początku czternastego wieku zdarzały się liczne przypadki szykanowania kupców ze strony władz francuskich, a w 1315 roku zakazano całkowicie handlu kupcom flamandzkim na jarmarkach szampańskich. Po kilku latach ponownie otwarto jarmarki dla kupców z Niderlandów, choć na przywożone przez nich towary nakładano coraz wyższe podatki importowe. Podobne niedogodności dotknęły jednocześnie kupców z Italii. Niektórzy historycy, np. R.H. Bautier, przyczyn upadku jarmarków szampańskich dopatrują się także w zachodzących w XIV wieku procesach industrializacji północnych Włoch oraz w rewolucji na rynku metali. Pod koniec XIII stulecia (1297) ustanowiono również oficjalną drogę mor-

---

⁶ J.L. Abu-Lughod, *Europa na peryferiach...*, op. cit., s. 95-99.

⁷ Ibidem, s. 108-117.

ską między Brugią a Italią, wskutek czego coraz mniej kupców z Niderlandów i Włoch uczestniczyło w jarmarkach Szampanii i Brie⁸.

W XIII wieku powstała najbardziej znana organizacja gospodarcza Średniowiecza – Hanza, zrzeszająca w XV wieku niemal wszystkie miasta portowe północnej Europy, ze stolicą w Lubece. Oprócz Lubeki, do Hanzy należały takie miasta, jak: Gdańsk, Hamburg, Królewiec, Ryga, Tallin, Szczecin, Nowogród, Brema, Sztokholm czy Brugia. Ponadto, do Hanzy u schyłku Średniowiecza należało także wiele europejskich miast śródlądowych, takich jak: Wrocław, Magdeburg, Kolonia, Frankfurt nad Odrą, Parnawa. Szczyt świetności Hanzy datuje się na XVI wiek. Jednocześnie pod koniec Średniowiecza Hanza w zasadzie kontrolowała handel morski na Morzu Północnym i Bałtyckim, mając zarazem kontrolę nad znaczną liczbą obrotów śródlądowych w Europie Północnej i Środkowej. Miasta członkowskie tej organizacji, dzięki przynależności do niej, mogły w dużym stopniu prowadzić niezależną politykę gospodarczą, nawet gdy nie były formalnie wolnymi miastami. W okresie świetności Hanza posiadała własną flotę handlową i armię, co pozwalało jej miastom członkowskim na prowadzenie rozległych interesów w Europie, niekiedy sprzecznych z interesem kraju, w granicach którego znajdowały się wówczas⁹.

W ostatnich latach Średniowiecza doktryna instytucji kościelnych stała się rozbieżna z ówczesnymi realiami życia gospodarczego. Od XIII wieku nastąpił intensywny rozwój bankowości w miastach włoskich, który wielu przedsiębiorstwom zdecydowanie ułatwił produkcję na eksport, głównie dzięki kredytom wekslowym oraz powstającym wówczas systemie płatności dewizowych. W związku z intensywnym rozwojem handlu w tamtym okresie, nauki kościelne u schyłku Średniowiecza wprowadziły pewne wyjątki od ogólnego zakazu pobierania procentu od sprzedaży, takie jak opłata za dzierżawę ziemi czy nawet procentu od udzielonego kredytu oraz przy kupnie bądź sprzedaży na kredyt. Rozwój międzynarodowych powiązań gospodarczych pod koniec Średniowiecza przyczynił się do osłabienia pozycji arystokracji feudalnej i duchowieństwa, jak również do ostatecznego załamania, panującego jeszcze w niektórych częściach świata, systemu samowystarczalności ekonomicznej. Do końca XVI wieku na Starym Kontynencie powstało wiele silnych państw narodowych, takich jak: Hiszpania, potem Holandia, Francja i Anglia¹⁰.

---

⁸ Ibidem, s. 122-126.

⁹ M. Małowist, *Wschód a Zachód Europy w XIII-XVI wieku. Konfrontacja struktur społeczno-gospodarczych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 48-61.

¹⁰ J. Misła, J. Sołdaczuk., *Historia handlu międzynarodowego*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2001, s. 49-51; Z. Foltyński, *Teoria handlu międzynarodowego*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1970, s. 38-39.

Tabela 1.
Struktura geograficzna wywozu niewolników z Afryki w latach 650-1900,
według regionu docelowego (w tys. osób)

Wyszczególnienie	Obie Ameryki	Obszar Transsaharyjski	Azja	Ogółem
650-1500	81	4 270	2 200	6 551
1500-1800	7 766	1 950	1 000	10 716
1800-1900	3 314	1 200	934	5 448
Razem (660-1900)	11 159	7 420	4 134	22 713

Źródło: A. Madison, *The World Economy: Historical statistics*, Development Centre Studies OECD, 2003, s. 194.

W późnym Średniowieczu przedmiotami handlu były przede wszystkim towary wschodnie, szczególnie: korzenie, pachnidła, barwniki i owoce południowe. Bardzo pożądanymi towarami były na przykład przyprawy i korzenie egzotyczne, takie jak: pieprz, gałka muskatołowa, imB+R, cynamon, kardamon, sprowadzane z Indii i krajów arabskich. Spośród pachnideł dużym zainteresowaniem cieszyły się: różnorodne balsamy, mirra i kadzidło, pochodzące z Indii i Azji Mniejszej. Przedmiotami późnośredniowiecznego handlu na dużą skalę były zarazem kamienie szlachetne oraz tkaniny dostarczane z Indii i Chin. W zdecydowanej większości towary te nabywały kraje Europy Zachodniej, niejednokrotnie płacąc za nie metalami szlachetnymi. Jeszcze na tym etapie była popularna wymiana barterowa, czyli wymiana towaru za towar, choć zdecydowanie częściej za towary wschodnie europejscy kupcy płacili już srebrem albo złotem. Oprócz tego, w Europie kwitł handel zbożem i drewnem, zapoczątkowany jeszcze w Starożytności. Hanza niemiecka, mająca bardzo silną pozycję w Europie Północnej, handlowała głównie na Morzu Północnym i Bałtyckim takimi towarami, jak: płody rolne, zboża, wełna, skóry, węgiel drzewny, futra myśliwskie i alkohole (piwa niemieckie, wina iberyjskie) oraz metale i ryby¹¹.

Pozycja ekonomiczna Chin w okresie przedkapitalistycznym

W wielu pracach ekonomicznych, dotyczących gospodarki światowej do końca XVI wieku, pomijana jest pozycja gospodarcza Państwa Środka. Przez większość okresu antycznego Chiny były podzielone na wiele zwalczających się nawzajem państw, jednak cechujących się wyższym, niż kraje Europy i Azji Mniejszej, poziomem rozwoju nauki i techniki, a także aktywnie uczestniczących w wymianie towarowej z resztą świata. W późnej Starożytności doszło do zjednoczenia Chin przez dynastię Han, które znacząco wpłynęło na rozwój gospodarczy

¹¹ R. Cameron, L. Neal, *Historia gospodarcza świata: od paleolitu do czasów najnowszych*, Książka i Wiedza, Warszawa 2010, s. 79-84.

Chin w Starożytności i później również w Średniowieczu. Zdaniem J.L. Abu-Lughod, nieprawdą jest, iż kolejni cesarze chińscy nie byli zainteresowani rozwojem handlu lądowego i morskiego w długim okresie. Państwo Środka, zarówno w okresach rozbitcia, jak i zjednoczenia politycznego, było aktywnym uczestnikiem handlu światowego i czerpało z niego wymierne korzyści ekonomiczne. Według G. Wang, warto zwrócić uwagę na handel morski Chin w Średniowieczu, gdyż podobnie handel państwowy, jak i prywatnych przedsiębiorców miał niebagatelny wpływ na gospodarkę Chin, przy czym handel prywatnych podmiotów wyróżniał się większymi rozmiarami, niż handel trybutarny (cesarski)¹².

System gospodarczy Chin w Średniowieczu charakteryzował się przede wszystkim licznymi powiązaniem między instytucjami państwowymi a podmiotami prywatnymi, które były czynnie wspierane przez dwór cesarski tak finansowo, jak i instytucjonalnie oraz logistycznie, szczególnie w handlu zagranicznym. Co więcej, G. Wang zauważa, iż niektórzy cesarscy urzędnicy niekiedy sami prowadzili własną działalność gospodarczą, często o charakterze produkcji na eksport, oczywiście przy pełnej wiedzy i być może także pełnej akceptacji dworu cesarskiego Państwa Środka. W opinii J.L. Abu-Lughod, w rozwoju wymiany handlowej tego kraju w okresie dynastii Han w późnej Starożytności oraz w późniejszych wiekach niebagatelne znaczenie miało to, iż w chińskich manufakturach zatrudniano rzesze niewolniczej siły roboczej. Naturalnie, w równej mierze w starożytnych, jak i w średniowiecznych Chinach rozwój handlu był silnie uwarunkowany stanowiskiem poszczególnych cesarzy chińskich oraz sytuacją gospodarczą i polityczną w państwach ościennych. Zdarzały się zarówno okresy dużej tolerancji działalności prywatnej przez dwór cesarski, jak i okresy ograniczania działalności prywatnej przez sektor trybutarny¹³.

Państwo Środka osiągnęło szczyt swojego rozwoju cywilizacyjnego i gospodarczego w XII i XIII wieku, w okresie panowania dynastii Song (1127-1276), kiedy to nastąpił, niespotykany wcześniej w historii Chin, rozwój: rolnictwa, techniki, rzemiosła, nauki i intensywny rozwój handlu morskiego. W okresie panowania dynastii Song, zdaniem wielu ekonomistów, Chiny osiągnęły zarazem najwyższą „rentę technologiczną” w swojej historii. W okresie sprawowania władzy przez tę dynastię równocześnie miał miejsce intensywny rozwój usług finansowych na terenie Państwa Środka oraz powiązań gospodarczych i handlowych z innymi krajami świata. Pomyślny rozwój gospodarczy państwa chińskiego nie został przerwany na długi okres nawet na skutek podboju tego kraju przez Mongołów w końcu XIII wieku naszej ery. Szacuje się, iż w okresie panowania mongolskiej dynastii Yuan (1276-1368) w Chinach pod koniec XIII wieku południowe Chiny mogło zamieszkiwać co najmniej 80 procent ludności ówczesnego świata. W okresie rządów dynastii Yuan, w opinii autorki, doszło do niespotykanej

---

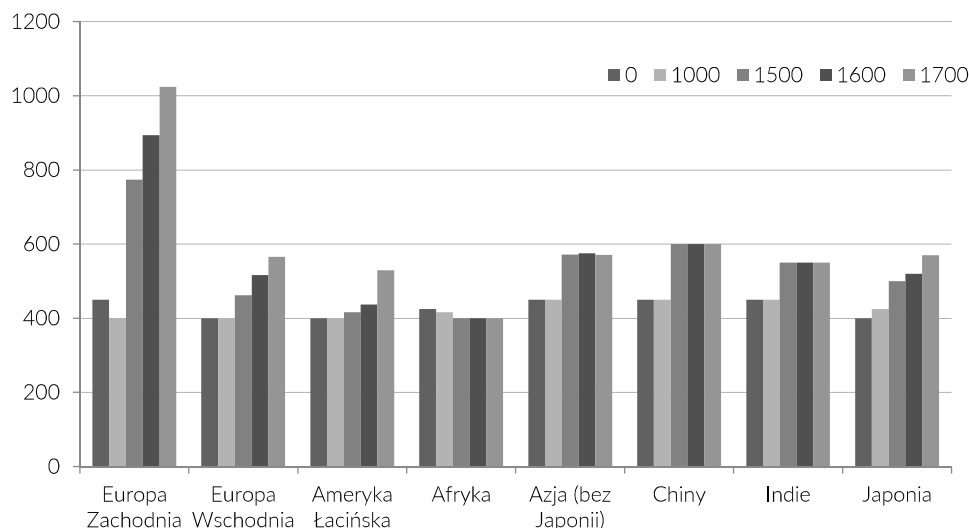
¹² J.L. Abu-Lughod, *Europa na peryferiach ...*, op. cit., s. 496-498.

¹³ Ibidem, s. 498-500.

wcześniej „eksplozji” handlu prywatnego, przy równoczesnym ograniczeniu handlu trybutarnego¹⁴.

Wykres 1.
PKB *per capita* w latach 0-1700, według krajów i regionów świata (w USD, w 1990)

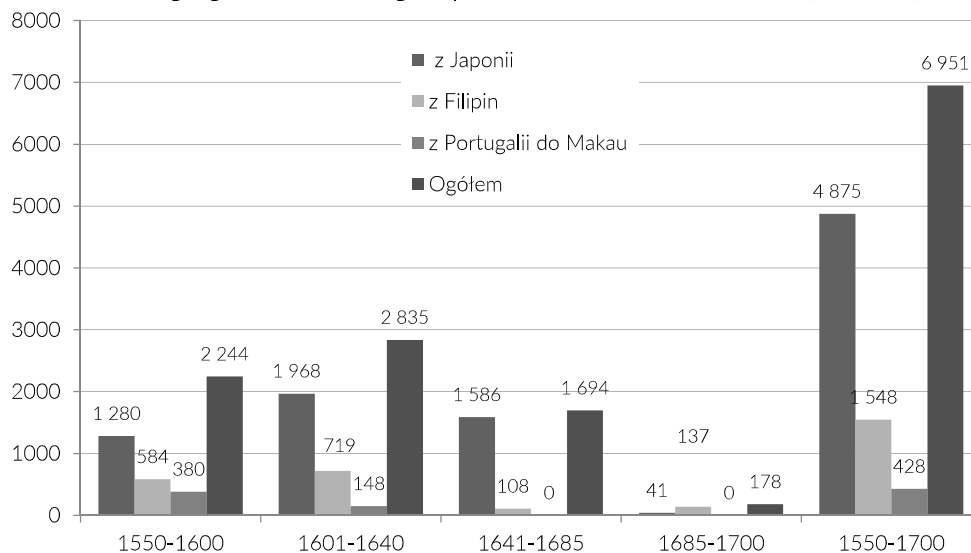
Źródło: A. Madison, *The World Economy: The Millennial perspective*, Development Centre OECD, Paris 2001, s. 264.

Po obaleniu mongolskiej dynastii Yuan, władzę w Państwie Środka przejęła autochtoniczna dynastia Ming, a w 1368 roku Chiny stały się największą potęgą w handlu morskim. Wtedy to Chiny w zasadzie kontrolowały cały handel towarami na Oceanie Indyjskim, natomiast, zdaniem wielu historyków, były bliskie stania się prawdziwym hegemonem w gospodarce i handlu światowym w XV wieku. Sytuacja geopolityczna uległa gwałtownej zmianie w 1435 roku wraz z pierwszym, długim okresem względnej izolacji handlowej Państwa Środka. Według autora, rozwój europejskiego kolonializmu ekonomicznego na Oceanie Indyjskim mógłby nie być możliwy, gdyby do XVI wieku Chiny przejęły całkowitą kontrolę w handlu w obrębie Oceanu Indyjskiego¹⁵.

¹⁴ Ibidem, s. 499-504.

¹⁵ A. Madison, *The World Economy: The Millennial perspective*, op. cit., s. 63-64.

Wykres 2.
Struktura geograficzna chińskiego importu srebra w latach 1550-1700 (w tonach)

Źródło: A. Madison, *The World Economy: The Millennial Perspective*, op. cit., s. 64.

Średniowieczne Chiny do 1435 roku stały się głównym światowym producentem i eksporterem: herbaty, jedwabiu, porcelany oraz znaczącym eksporterem stali i rzemiosła. Poziom chińskiego rzemiosła zdecydowanie przewyższał technologicznie rzemiosło europejskie i arabskie przez wiele wieków. Starożytni Chińczycy mieli także ogromne osiągnięcia w wielu dziedzinach gospodarki oraz nauki i sztuki. Już w okresie antycznym wynaleziono w tym kraju papier, którego produkcja w Europie została zapoczątkowana dopiero w XI wieku przez Arabów na Półwyspie Iberyjskim, jak również proch strzelniczy. Ważnymi towarami eksportowymi Chin przez wiele wieków były wyroby rzemieślnicze i hutnicze (stal i żelazo)¹⁶.

Główne szlaki handlowe okresu przedkapitalistycznego

Rozwój handlu międzynarodowego nie byłby możliwy zarówno w Starożytności, jak i w Średniowieczu, gdyby w okresie rozkwitu Cesarstwa Rzymskiego głównym traktem handlowym, łączącym Imperium z Dalekim Wschodem i Indiami oraz Azją Mniejszą, nie stał się słynny *Jedwabny Szlak*. Białe drogi rzymskie stanowiły drugorzędne szlaki towarowe, zapewniające sprawny przebieg handlu w obrębie starożytnego Rzymu. Celem i funkcją *Jedwabnego Szlaku* był przede wszystkim transport azjatyckich tkanin, herbaty i porcelany do Rzymu oraz za-

¹⁶ Ibidem, s. 65.

pewnienie sprawnej wymiany towarowej Rzymu ze światem zewnętrznym. Innym, istotnym traktem handlowym starożytnego Rzymu był znany *Bursztynowy Szlak*, biegnący od środkowej Italii do terenów dzisiejszej Europy Północnej, przez tereny obecnej Europy Środkowej, w tym przez tereny: teraźniejszej Polski, Czech, Austrii i Krajów Nadbałtyckich. Jak sama nazwa wskazuje, jego celem było zapewnienie sprawnego transportu bursztynu do Rzymu z terenów bogatych w ten surowiec, położonych nad Morzem Bałtyckim. Od początku pośrednikami w handlu bursztynowym byli kupcy celtyccy.

W XIII wieku układ polityczno-gospodarczy Europy i Azji został poważnie zachwiany przez podboje Mongołów pod wodzą Czyngis-Chana. Do drugiej połowy XII wieku imperium stworzone przez Czyngis-Chana obejmowało większość Azji i Europy Wschodniej, a zatem realna stała się dalsza ekspansja militarna Mongołów na Zachód. Mongołowie w XIII wieku stworzyli jedno z największych imperiów historii świata, większe niż istniejące wcześniej, Imperium Rzymskie czy Macedońskie. Pod koniec I połowy XIII wieku w 1242 roku zmarł jednak wielki Chan Ugedej i na krótko Imperium Mongolskie popadło w okres destabilizacji politycznej, przez co jego dalsza ekspansja na Zachód została powstrzymana. W II połowie tego stulecia Mongołowie ustanowili własną dynastię w Chinach (Yuan) i dokonali podziału niemal całej Eurazji. Podboje mongolskie zapewniły europejskim kupcom, jak na tamte czasy, swobodny dostęp do rynków towarowych: Indii, Chin i Azji Mniejszej, niespotykany wcześniej w historii. Dzięki opanowaniu przez Mongołów niemal całej Eurazji, kupcy europejscy, indyjscy i chińscy po raz pierwszy mogli nawiązywać ze sobą bezpośrednie kontakty, bez pośrednictwa na przykład kupców arabskich¹⁷.

W późnym Średniowieczu dużą rolę w handlu eurazjatyckim odgrywał utworzony przez Mongołów *Szlak Północny*, łączący Chiny z wybrzeżem Morza Czarnego i biegnący dalej przez cieśniny czarnomorskie, aż do Morza Śródziemnego. W związku z tym, w połowie XIII stulecia miał miejsce, wyjątkowy jak dotąd, rozkwit stosunków handlowych i gospodarczych Europy z Azją. Mongołowie potrafili także zapewnić względne bezpieczeństwo na swoich szalkach za sprawą licznych posterunków swojej armii i bezwzględного tępienia rabusiów. Bardzo duże znaczenie w wymianie handlowej między Azją Przednią a Chinami i Indiami miał *Szlak Centralny*, który rozpoczynał się na obszarze Palestyny, przebiegał przez tereny arabskie do Bagdadu, gdzie ulegał rozdzieleniu na trasę morską i lądową. *Szlak Centralny* następnie przecinał obszar ówczesnej Persji do obszarów północnych Indii, a dalej przebiegał przez mongolskie pustynie, aż do Chin. Okres świetności funkcjonowania *Szlaku Centralnego* przypadł na okres XIII wieku i zakończył się po klęsce krzyżowców z muzułmanami na Bliskim Wschodzie. Innym, ważnym traktem handlowym późnośredniowiecznego świata był *Szlak Południowy*, biegnący przez Egipt. Po zajęciu Bagdadu przez Mongołów

---

¹⁷ J.L. Abu-Lughod, *Europa na peryferiach...*, op. cit., s. 249-259.

pod koniec XIII wieku, faktyczną stolicą handlu i gospodarki świata islamskiego stał się Kair¹⁸.

Rozpad systemu feudalnego w XV i XVI wieku

Schyłek systemu feudalnego miał miejsce już pod koniec Średniowiecza, w połowie XV wieku, kiedy to nastąpiło ponowne ożywienie w handlu międzynarodowym po ponad 100 latach recesji średniowiecznej gospodarki w Europie. Kościół Chrześcijański w dalszym ciągu nieufnie odnosił się do handlu zagranicznego, traktując wymianę zagraniczną i jej rozwój jako zło konieczne. Wielu duchownych krytykowało dążenie ówczesnych handlarzy do osiągania jak największych korzyści ekonomicznych ze swojej działalności czy ukierunkowanie na ekspansję zagraniczną. Mimo dużego przywiązania większości ludności Europy do Kościoła, handel zagraniczny od połowy XV wieku i przez kolejne stulecia rozwijał się stale. W środkowym, a szczególnie w późnym Średniowieczu, wzrosło znaczenie krajów Europy Zachodniej (kraje niemieckie, flamandzkie, Holandia, Anglia) w wymianie międzynarodowej, która jeszcze we wczesnym Średniowieczu koncentrowała się w obszarze: od Morza Żółtego do basenu Morza Śródziemnego.

Ponownie przed końcem Średniowiecza (w 1492 roku) zaczęły rozwijać się usługi bankowe na terenie północnych Włoch, które z czasem zaczęły także rozwijać się na terenie współczesnych krajów Beneluksu (Niderlandy, Flandria), Francji i zachodnich Niemiec. Umożliwiało to przedsiębiorcom uzyskanie kredytów na uruchomienie dodatkowych mocy produkcyjnych, co często prowadziło do rozwoju działalności eksportowej. W XVI i XVII wieku w Europie Zachodniej i Południowej pojawiły się pierwsze manufaktury. Przełomowym momentem dla gospodarki światowej było odkrycie Ameryki w 1492 roku, co zapoczątkowało epokę wielkich odkryć geograficznych. Wielkie odkrycia geograficzne europejskich żeglarzy przyczyniły się do kolonizacji nowo odkrytych terenów, jakimi były obie Ameryki czy Australia i tereny Południowo-Wschodniej Azji, przez wiele wieków niedostępne dla Europejczyków. Kolonizacja ekonomiczna nie ominęła również Indii. Już w XVI wieku na terenie tego kraju powstały europejskie faktoria (początkowo tylko portugalskie, później: francuskie, holenderskie i angielskie). Europejskie faktoria powstały zarazem na terenie ówczesnych Chin (portugalskie Makau)¹⁹.

Kolonie i faktoria nie służyły Europejczykom jedynie jako źródło: surowców naturalnych, niewolniczej siły roboczej, kruszcu, tkanin czy egzotycznych przypraw i roślin, jak na przykład prowincje rzymskie dla Rzymu. Europejscy władcy na podbitych terenach tworzyli równocześnie rynki zbytu dla towarów eksportowanych z kraju-matki. Postępująca kolonizacja ekonomiczna i polityczna świata

---

¹⁸ Ibidem, s. 264-276.

¹⁹ R. Cameron, L. Neal, *Historia gospodarcza świata: od paleolitu ...*, op. cit., s. 104-115.

przez Europejczyków w efekcie doprowadziła do ostatecznego upadku systemu feudalnego w Europie Zachodniej i Południowej. Tym samym zaczął tworzyć się system ekonomiczny, powszechnie nazywany kapitalizmem. Okres wielkich odkryć geograficznych zapoczątkował, trwającą przez następne stulecia aż do XX wieku, epokę dominacji ekonomicznej Europy Zachodniej w gospodarce światowej²⁰.

Tabela 2.
Struktura geograficzna światowego PKB w latach 1-1700 (w %)

Wyszczególnienie	1	1000	1500	1600	1700
Europa Zachodnia	10,8	8,7	17,8	19,8	21,9
Europa Wschodnia	1,9	2,2	2,7	2,8	3,1
Azja	76,3	70,3	65,0	65,4	61,8
w tym Chiny	26,1	22,7	24,9	29,0	22,3
w tym Indie	32,9	28,9	24,4	22,4	24,4
Ameryka Łacińska	2,2	3,9	2,9	1,1	1,7
Afryka	6,9	11,7	7,8	7,1	6,9

Źródło: A. Madison, *The World Economy. Volume 1: A Millennial perspective. Volume 2: Historical statistics*, Development Centre Studies, OECD, 2006, s. 641.

Tabela 3.
Ludność na świecie w latach 1-1700, według krajów i regionów (w tys. osób)

Wyszczególnienie	1	1000	1500	1600	1700
Ogółem świat	230 820	267 573	438 428	556 148	603 490
Europa Zachodnia	24 700	25 413	57 268	73 778	81 460
w tym Włochy	7 000	5 000	10 500	13 100	13 300
w tym Francja	5 000	6 500	15 000	18 500	21 471
w tym Niemcy	3 000	3 500	12 000	16 000	15 000
w tym Wielka Brytania	800	2 000	3 942	6 170	8 565
w tym Hiszpania	4 500	4 000	6 800	8 240	8 770
Europa Wschodnia	4 750	6 500	13 500	16 950	18 800
Azja	174 200	182 900	283 800	378 500	401 800
w tym Chiny	59 600	59 000	103 000	160 000	138 000
w tym Indie	75 000	75 000	110 000	135 000	165 000
Afryka	16 500	32 300	46 610	55 320	61 080
Ameryka Łacińska	5600	11 400	17 500	8 600	12 050

Źródło: Ibidem, s. 636.

²⁰ Ibidem, s. 131-137.

Podsumowanie

Analiza wykorzystanych danych wykazała, iż dopiero pod koniec XV stulecia Europa Zachodnia zaczęła dominować w gospodarce światowej. Szczególnie intensywny rozwój gospodarki tego rejonu świata przypadł na długi okres trwający od końca XV do początku XX stulecia. Z perspektywy wielu lat wydaje się, iż rozwój międzynarodowych stosunków ekonomicznych nie byłby możliwy bez, krytykowanej przez wielu historyków i ekonomistów, masowej kolonizacji przez Europejczyków: obu Ameryk, Afryki i Azji. W okresie wielkich odkryć geograficznych zaczęły powstawać pierwsze korporacje transnarodowe, nastąpił także intensywny rozwój sektora usług. Mimo to, przed końcem XV wieku istniały okresy ożywienia i stagnacji międzynarodowych stosunków gospodarczych, aczkolwiek ich rozwój nie był tak intensywny, jak w późniejszych wiekach. Znaczenie handlu zagranicznego w rozwoju gospodarczym kraju w okresie przedkapitalistycznym było istotnie mniejsze niż obecnie. W całym okresie przedkapitalistycznym i we wczesnej fazie systemu kapitalistycznego w Europie wymiana handlowa była ograniczona do wymiany towarów oraz do handlu niewolnikami i migracji zarobkowych ludności. W Starożytności i Średniowieczu wymiana zagraniczna była względnie słabo zorganizowana i często miała charakter okazjonalny, lecz już wtedy można było mówić o gospodarce światowej, choć nieporównywalnej ze współczesną, przede wszystkim pod względem obrotów handlu międzynarodowego. Po przeprowadzeniu analizy danych makroekonomicznych i wykorzystaniu literatury z zakresu historii gospodarczej, zarówno hipotezę główną, jak i obie hipotezy szczegółowe należy zweryfikować pozytywnie.

Literatura

- Abu-Lughod J.L., *Europa na peryferiach. Średniowieczny system-świat w latach 1250-1350*, Wydawnictwo Marek Drucecki, Kęty 2012.
- Cameron R., Neal L., *Historia gospodarcza świata: od paleolitu do czasów najnowszych*, Książka i Wiedza, Warszawa 2010.
- Foltyński Z., *Teoria handlu międzynarodowego*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1970.
- Grabowiecki J., *Rola handlu zagranicznego w gospodarce kraju i regionu*, [w:] *Wymiana handlowa województwa podlaskiego po akcesji do Unii Europejskiej*, J. Grabowiecki (red.), Białostocka Fundacja Kształcenia Kadr, Białystok 2012.
- Kuliszer J., *Powszechna historia gospodarcza średniowiecza i czasów nowożytnych*, t. 1, Książka i Wiedza, Warszawa 1961.
- Madison A., *The World Economy. Volume 1: A Millennial perspective. Volume 2: Historical statistics*, Development Centre Studies, OECD, 2006.
- Madison A., *The World Economy: Historical statistics*, Development Centre Studies OECD, 2003.
- Madison A., *The World Economy: the Millennial perspective*, Development Centre OECD, Paris 2001.

- Małowist M., *Wschód a Zachód Europy w XIII-XVI wieku. Konfrontacja struktur społeczno-gospodarczych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Misala J., Sołdaczuk, J., *Historia handlu międzynarodowego*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2001.
- Wnorowski H., *Handel zagraniczny a wzrost gospodarczy*, [w:] *Teoria ekonomii*, Tom II – *Makroekonomia*, K. Meredyk (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2000.